Ведран Голијанин[1]
Здравко Пено[2]

УДК: 27-67:299.2
Прегледни научни рад
Примљен: 06.05.2025.
Прихваћен: 04.08.2025.
DOI: https://doi.org/10.18485/rit.2025.23.44.3

КУЛТУРНИ РАТОВИ: НОВИ АТЕИЗАМ, ВОКИЗАМ И ХРИШЋАНСКА МИСИЈА

***Сажетак**: У раду су изложени опис и анализа тзв. културних ратова чији је почетак унутар хришћанске цивилизације (нарочито њеног западног дела) означио терористички напад на Куле близнакиње у Њујорку 2001. године. Након првог културног рата, током ког су се религиозни апологети сукобљавали са представницима покрета новог атеизма, на Западу се десио успон постмодернистичког и екстремно либералног покрета познатог као „воук“ (такође „вокизам“). У другом културном рату, вокизам је, с једне стране, произвео несвакидашњи савез између атеиста и традиционалних хришћана, док је, с друге, у своје редове окупио атеисте и религиозне људе постмодернистичких уверења. Поред анализе поменутих културних ратова, циљ рада је указивање на могуће порекло вокизма у јавној делатности нових атеиста, тј. у атеистичком нихилизму као исходу масовног напуштања хришћанства, али и указивање на могући трећи културни рат током ког би хришћанство требало да се више ослони на традиционалне мисионарске методе да би адекватно одговорило на додатно разводњавање религије које узрокује вокизам.*

***Кључне речи**: нови атеизам, вокизам, нихилизам, културни рат, хришћанство, мисија.*

THE CULTURE WARS: NEW ATHEISM, WOKEISM, AND CHRISTIAN MISSION

***Abstract**: This paper contains a description and analysis of the so-called culture wars, which began in Christian civilization (especially in its Western part) after the terrorist attack on the Twin Towers in New York in 2001. After the first culture war, when the religious apologists confronted the representatives of the New Atheism movement, the West witnessed the rise of a postmodernist and extremely liberal movement known as "woke" (also "wokeism"). During the second culture war, the woke has, on the one hand, produced an unusual alliance between atheists and traditional Christians, while, on the other, gathering both atheists and religious people of postmodernist persuasions. Besides the analysis of these culture wars, the goal of the paper is to illuminate the possible origins of wokeism in the New Atheists' public activity, i.e. in atheist nihilism as a result of a massive abandonment of Christianity, and also to point at the possible third culture war, during which Christianity should rely more on its traditional missionary methods to respond adequately to further dilution of religion caused by wokeism.*

***Key words**: New Atheism, wokeism, nihilism, culture war, Christianity, mission*

---

1 Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“. vedrangolijanin1@gmail.com, ORCID ID 0009-0005-5808-5670.

2 Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“. penozdravko@gmail.com, ORCID ID 0009-0004-0257-6203.

Увод

Појам „културни рат“ је многозначан: сва културна трвења од експанзије хришћанства у Римској империји, преко сукоба папе Пија IX и Бизмарка у 19. веку, па све до модерних пројава тзв. „судара цивилизација“ очигледно су примери онога што се у западној научној литератури назива *Kulturkampf* или *culture war*. Данас се пак у мас-медијима (и често у јавном научном дискурсу) овај термин претежно користи као ознака за борбу која унутар (некадашње) хришћанске цивилизације – првенствено западне, али неизоставно и источне – траје од злогласног терористичког напада у Њујорку 11. септембра 2001. године. Питер Богосијан (Peter Boghossian), амерички филозоф и бивши професор на Универзитету у Портланду, поделио је ову савремену борбу за „душу“ постхришћанског света на два културна рата: први културни рат између тзв. „новог атеизма“ и хришћанских апологета, који је трајао од 2001. до 2013. или 2014. године, те други културни рат између тзв. „воук“ (woke) покрета или, како се све чешће назива на српском језику, „вокизма“ (wokeism) и традиционално или конзервативно оријентисаних хришћана и атеиста, који је почео 2013. или 2014. године и који траје до данас (Boghossian 2019). „Културни ратови“ у наслову рада односе се, дакле, искључиво на сукобе које описује Богосијан: реч је о првој културној борби чије је примарно поприште виртуелни свет интернета и која, захваљујући томе, има глобалне импликације, иако највећи број њених директних учесника долази из Велике Британије и САД.

Разлоге теолошког интересовања за модерне културне ратове није тешко претпоставити. У првом од њих, хришћански теолози суочили су се са групом атеистичких научника, филозофа и новинара који су рециклирали и спретно популаризовали класичне атеистичке аргументе да би страх западног човека након пада Кула близнакиња 2001. године усмерили у правцу коначне елиминације религије. У текућем културном рату, међутим, алијансе више не зависе од мишљења о постојању Бога већ од мишљења о постојању објективне истине. Пошто се на обе стране налазе и атеисти и хришћани, унутар теологије неизбежно се јавља неколико важних питања: да ли су представници новог атеизма својом јавном делатношћу заправо изродили вокизам; да ли (уколико је одговор на претходно питање позитиван) новоатеистички аутори могу бити ваљани „савезници“ традиционалних хришћана; да ли је, с друге стране, могућ спој постмодернистичког светоназора (који је темељ вокизма) и хришћанства; да ли је у новонасталој културној ситуацији могуће говорити о хришћанској мисији у постхришћанском свету и, ако јесте, каква она треба да буде? Разматрање ових питања довешће нас и до претпоставке о могућем трећем културном рату који ће, уколико се

рехристијанизација коначно преточи из теорије у праксу, бити вођен између хришћанства и вокизма, али и који ће поново скренути пажњу на одређене теме из првог културног рата.

Први културни рат: ера новог атеизма

За неколико америчких и британских аутора атеиста, терористички напад у Њујорку 2001. године представљао је кап која је прелила чашу. Штавише, њихово уверење да религији нема места у научном добу постало је чврсто убеђење да религију треба уништити рационалним научним аргументима. Убрзо су се на енглеском, а потом и у преводу на бројне друге језике, појавиле њихове књиге које су формирале „канон" новог атеизма. Најпре је амерички философ Сем Херис (Sam Harris) објавио *Крај вере* (*The End of Faith*) 2004. године. Британски биолог Ричард Докинс (Richard Dawkins) је 2006. године објавио вероватно најпознатију новоатеистичку књигу *Заблуда о Богу* (*The God Delusion*). Исте године је Денијел Денет (Daniel Dennett), још један амерички философ, објавио *Разбијање чаролије* (*Breaking the Spell*), док је књига *Бог није велики* (*God is Not Great*) британско-америчког новинара Кристофера Хиченса (Christopher Hitchens) угледала светлост дана 2007. године. Ова четворица интелектуалаца остали су познати као „четворица коњаника" новог атеизма, мада је број аутора и јавних личности везаних за новоатеистички покрет знатно већи и укључује, између осталих, Ајан Хирси Али (Ayaan Hirsi Ali), Дена Баркера (Dan Barker) и поменутог Питера Богосијана.

Упркос различитим основама и методима њихове критике религије, нови атеисти били су обједињени неколицином заједничких карактеристика. Поред тога што би се сви могли описати као антирелигиозни натуралисти (Opry 2017, 15), заједничка им је била и „радикална секуларистичка агенда и залагање за маргинализацију религије на темељу просветитељских и рационалистичких идеја о некомпатибилности религије и разума, или пак на моралним примедбама религиозним ауторитетима и институцијама, као и клањање постигнућима и естетици западне науке" (Lee 2017, 70). Све то се, међутим, једнако односи и на велики број ранијих атеиста, због чега су многи аутори покушали да одгонетну шта је то што нове атеисте заправо чини *новим*. Да бисмо дошли до правог одговора, како сматра ауторка Луис Ли (Lois Lee), неопходно је да престанемо посматрати нови атеизам као искључиво интелектуални покрет и да обратимо пажњу на његове културне импликације: стварајући бројна атеистичка удружења, редовно гостујући у разним медијима и користећи све предности интернета и маркетинга, нови атеизам је постао уистину „материјални, симболички, културни и социјални" покрет (Lee 2017, 84).

Нови атеисти били су, сходно томе, активни ствараоци светоназора модерног западног човека и битно су утицали на његову културу. Штавише, могло би се рећи да су дуже од деценије били централне личности у ономе што Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) назива „јавна сфера" (Öffentlichkeit) – „област нашег друштвеног живота у којој бива формирано нешто прибилижно јавном мишљењу", тј. област у којој се људи окупљају да би расправљали „о стварима од општег интереса" (Habermas 1974, 49). За „јавне" интелектуалце, нарочито за популаризаторе науке попут Докинса, сасвим је природно да буду укључени у јавну сферу. Њихова улога је трострука: потребно је да јавности објасне сложене научне теорије, да јасно укажу на везу између своје дисциплине и ширег друштвеног контекста (често ради пожељне друштвене реформе) и да, на крају, уђу у креативан дијалог са дисциплинама за које нису стручни, али које су такође важне за друштвени живот (Quadrio 2017, 94). Јавна сфера, међутим, није статична. Хабермас је приметио да јавни делатници (примарно политичари) често настоје да створе повољну јавну сферу да би лакше пропагирали своје идеје и постигли жељене циљеве, што значи да „јавна сфера најпре мора бити пажљиво конструисана, од случаја до случаја" (Habermas 1974, 55). Нови атеисти су релативно успешно испунили троструку улогу јавних интелектуалаца: популаризујући науку, упознали су јавност са научним налазима који (у њиховој интерпретацији) негирају Божије постојање, настојали су да своју делатност представе као друштвено корисну утолико што је подстицала људе да се одрекну „штетне" религије, истовремено настојећи да обједине разне научне дисциплине (филозофију, биологију, историју, социологију, физику) у борби против „мрачњаштва" теологије.

Много је пак занимљивије како су нови атеисти „конструисали" јавну сферу да би постала повољно окружење за атеистичку пропаганду. Амерички православни теолог Дејвид Бентли Харт (David Bentley Hart) објавио је 2009. године, у време када је нови атеизам уживао највећу популарност, књигу *Атеистичке заблуде* (*Atheist Delusions*) и у њој сликовито описао мењање јавне сфере у корист безбожништва:

> Медији никад нису били отворенији за новинаре, биологе, лоше филозофе и аматерске етичаре који поносно машу својим дипломама основних студија, писце и (најнепотребније од свих) глумце који радо нападају дивљаштво вере, избезумљено дижући узбуну због скорог успостављања нове „теократије" и хвалећи врлину духовног разочарења оних који су довољно мудри да се од ње склоне (Hart 2009, 3).

Харт, познат по прилично увредљивим критикама неистомишљеникâ, не устручава се да Докинса исмева због „срамотне неспособности филозофског мишљења" нити да иронично похвали Хиченса, чији „таленат за

интелектуалну карикатуру превазилази његову логичку доследност“ (Hart 2009, 4). Упркос томе, Харт је био свестан да симпатије према овим ауторима унутар мас-медија (и нарочито интернета) могу претворити њихове „шкработине“ и „сензационализам“ (Hart 2009, 220) у озбиљан културни проблем. То се могло наслутити на основу чињенице да су млађи људи постајали све зависнији од интернета у процесу формирања животних ставова, као и на основу очигледне незаинтересованости нових атеиста за културну „колатералну штету“ њиховог деловања. Штавише, Херис је јасно исказао спремност да прихвати тај ризик: „Не можемо допустити да нас брига о колатералној штети парализује јер наши непријатељи о томе уопште не брину“ (Harris 2004, 203). У томе се крије разлог из ког су, како примећује Филип Квадрио (Philip Quadrio), нови атеисти у неким случајевима свесно износили погрешне интерпретације научних чињеница (Quadrio 2017, 91–92), тј. конструисали су јавну сферу која је погодовала њиховим циљевима.

Докинс је, нпр. описао циљ *Заблуде о Богу* као подстицање прикривених атеиста да јавно признају своје неверовање: „Атеизам није нешто због чега треба да се извињавамо. Сасвим супротно, на то треба да будемо поносни јер атеизам скоро увек подразумева здраву независност ума и, заиста, здрав ум“ (Dawkins 2006, 3). Наслов књиге је кључ за разумевање његовог програма: људе, како атеисте тако и теисте, треба убедити да је вера у Бога штетна заблуда од које се ослобађамо атеизмом. Људи до теистичке заблуде не долазе употребом разума већ преко индоктринације којој су подвргнути у најранијем узрасту, што је, како тврди Докинс, ужасан облик злостављања деце (Dawkins 2006, 315). Тако су нови атеисти у сасвим макијавелистичком маниру оправдали своју методологију наводно племенитим циљем спашавања деце од религије. Поменути Богосијан је у својој књизи *Приручник за стварање атеиста* (*A Manual for Creating Atheists*), објављеној 2013. године, јасно указао на децу као циљану публику новоатеистичке пропаганде: „Потребна нам је јасно усмерена кампања унутар К-12 школског система,[3] преко разних научних дисциплина, у летњим камповима, у библиотекама, у дискусијама са верницима пред њиховом децом, на ТВ и радио каналима, у чет собама на интернету, на свим местима на којима можемо доћи до деце“ (Boghossian 2013, 137). Испоставиће се да су нови атеисти заиста успели да изврше битан утицај на млађе генерације, иако нису, како ћемо показати, постигли очекиване резултате.

Гледајући из данашње перспективе, дуже од деценије након пада популарности новог атеизма, чини се да су Докинс, Богосијан и остали потценили снагу религије и истовремено преценили привлачност натурализма.[4]

3 К-12 је назив за период законски обавезног школовања у САД и Канади „from kindergarten do 12th grade“, тј. од обданишта до завршетка средње школе.

4 О односу према натурализму у науци видети Пено 2010, 25–33.

Поред тога, њихов неуспех огледа се и у томе што нису успели да створе адекватну замену за традиционалне религиозне институције које су хтели да униште. Богосијан је био свестан да је људима неопходна солидарност и саосећајност *заједнице*, али и да локална атеистичка удружења не могу постати својеврсна прихватилишта за новопечене атеисте. Метаморфоза из теисте у атеисту је, ипак, индивидуални подвиг: „Они који су се помирили са сумњом често су се годинама опорављали – интелект им је био водич, искреност им је помогла да схвате сопствену мотивацију, а терапија им је била откриће нове храбрости“ (Boghossian 2013, 133). С обзиром на снагу „заблуде о Богу“, описана егзистенцијална криза је тешка али и лековита: ослобођени ум неминовно ће, како су били убеђени нови атеисти, пригрлити славу науке и људски род ће најзад довршити просветитељски процес. Другим речима, стару религију неће заменити нека нова религија већ чиста рационалност. Херис је у то био потпуно убеђен: „Шта је алтернатива религији? Испоставља се да је ово сасвим погрешно питање. Хемија није била ʻалтернативаʼ алхемији; реч је о потпуној замени незнања знањем. Видећемо да, као и у случају алхемије, прича о ʻалтернативамаʼ за религиозну веру значи да смо потпуно промашили поенту“ (Harris 2004, 14).

Овде уочавамо још једну битну карактеристику новог атеизма: сви интелектуалци из овог покрета настојали су да религију представе као примитивни покушај научног мишљења. Сводећи изузетно сложен феномен религије на остатке првобитног човековог неразумевања света, потпуно логичан закључак из новоатеистичких премиса јесте да, у процесу „замене незнања знањем“, *супериорна* наука мора испунити оне људске потребе које су до нашег доба само привидно испуњаване у *инфериорној* религији. Богосијан је тврдио да „истраживање и чуђење морају да замене догматизам и сигурност“ (Boghossian 2013, 135), тако негирајући креативни потенцијал религије и игноришући *духовност* као природну човекову одлику. Наравно, овде је реч о потпуно погрешној слици религије, претвореној у „научну хипотезу“ коју би сваки стручњак из области природних наука могао оспорити једнако лако као и веру у једнороге, виле, вампире, итд. Чак и ако бисмо прихватили да је верско учење (догму) тако лако „раскринкати“, то и даље не би решило проблем религије као кохезивног ткива заједнице. „Спашавање“ људи из религиозне заједнице или чак њено уништење било је, ипак, прихватљива „колатерална штета“ за Хериса и његове истомишљенике.

Чини се да је између свих нових атеиста једино Денијел Денет био свестан кризе коју би нагло и потпуно уклањање религије из друштва могло изазвати. Људи воле чаролије, па Денет не жели да, у складу с насловом његове књиге (*Breaking the Spell*), „разбије чаролију“ као безобзирни појединац чији мобилни телефон зазвони усред концерта. Међутим, „постоје добре и лоше чаролије“ (Dennett 2006, 13), а Денет је на основу исламског

тероризма и самоубилачких култова закључио да религија дефинитивно спада у другу групу. Разбијање религиозне чаролије испоставља се као тежак и потенцијално веома ризичан подухват: прва чаролија коју треба разбити је табу о научном изучавању религије, док је друга сам религиозни осећај унутар људског бића. Денет закључује: „Ако би мешање у виду научног истраживања некако онеспособило људе за она стања ума која су одскочне даске за религиозна искуства или уверења, то би *могло* да буде озбиљна катастрофа“ (Dennett 2006, 17–18). Иза Денетове обазривости крије се типична новоатеистичка претпоставка: снага религије лежи у чињеници да је научницима наводно забрањено да је истражују, па ће се и верско учење и верска заједница вероватно распасти у додиру с науком. Према томе, Денет није забринут због могућности да научно истраживање религије на неки начин „докаже“ постојање Бога већ због тога што нисмо сигурни да ли је религиозна чаролија заиста друштвено корисна:

> Ако не треба да изучавамо све аспекте религије, желим да знам зашто, а желим и да видим добре, чињенично потковане разлоге, не просто позивање на традицију коју одбацујем. Ако традиционални заклон приватности или „светилишта“ треба да оставимо на миру, морамо да знамо зашто то чинимо, с обзиром на то да постоје оправдани разлози за претпоставку да плаћамо изузетно високу цену за наше незнање (Dennett 2006, 18–19).

Чињеница да се у Денетовој књизи након ових речи налази преко 400 страница испуњених антитеистичким аргументима говори да је и он био спреман да прихвати исти ризик као Херис, Докинс и Богосијан. Наивно уверење да ће човек ослобођен од религије потражити уточиште у науци, ипак, није никаква новина у историји западног атеизма. Још је Роберт Ингерсол (Robert Ingersoll) писао: „Ако желимо да спречимо глад, једно рало вреди више од милион проповеди, а чак ће и прости лекови исцелити више болести него све молитве које су изговорене од настанка света“ (Ingersoll 1879, 61). Иако је у неспојивост рала и проповеди, лека и молитве очигледно веровала само једна страна у првом културном рату, нови атеисти су успели да такве апсурдне претпоставке учине прихватљивим у јавној сфери. Испоставиће се, међутим, да је прихватање једне апсурдне претпоставке отворило врата јавне сфере за бројне друге апсурдне претпоставке које ће нове атеисте поставити у незавидан положај.

Други културни рат: ера вокизма

Типично модернистичке идеологије попут комунизма и фашизма показале су да безумност насиља није својствена само религиозним фанатицима

већ и „просвећеном“ и нерелигиозном човеку научног доба. У средишту постмодернизма нашла се одбојност према метанаративима и одбацивање сваке идеологије која би инсистирала на каквом „центру“ ком се „периферија“ мора прилагођавати. Како примећује ирски теолог Алистер Мекграт (Alister McGrath), атеизам се наизглед савршено уклапао у постмодернистичку критику религије као метанаратива, али се на крају и сам показао као сличан метанаратив: „Успоставивши виђење човечанства које неминовно мора порећи Божије постојање да би постигло аутентично људско постојање, атеизам је још једном покушао да тотализује центар тако што је предложио јединствену и универзалну дефиницију човека, притом свесно искључивши и маргинализујући оне који нису прихватили ту ограничавајућу дефиницију“ (Мекграт 2022, 250). Заиста, порицање једне објективне истине, која истовремено може да буде и *религиозна* и *научно-атеистичка*, отворило је врата јавне сфере чак и религији, мада као тек једној од многих „субјективних“ истина. Мекграт је због тога могао да претпостави да ће атеисти, будући под притиском постмодерне културе, морати да развију толерантност или да нестану из јавне сфере. С тиме се, наравно, нису сви сложили јер, по Грејему Опију (Graham Oppy), „постмодернистички аргумент који Мекграт развија против атеизма може бити једнако добро – или једнако лоше – употребљен против било ког развијеног светоназора, био он религиозан или не“ (Oppy 2017, 25). Мекграт, који је наведене речи писао 2004. године,[5] заиста није предвидео да би одбојност према метанаративима и сама могла постати метанаратив који ће се лоше одразити и на нови атеизам и на традиционално хришћанство.

Борба за друштвену правду против умишљених или стварних тлачитеља, рушење патријархалног друштва и традиционалне породице, сврставање свих конзервативних идеја у оквир „екстремне деснице“, ограничавање слободе говора и „отказивање“ прокажених неистомишљеника, инсистирање на расном или сексуалном идентитету као главној онтолошкој категорији, постављање личних осећања изнад чињеница – све то су карактеристике постмодерног културног феномена који се на енглеском језику назива „воук“ (woke – пробуђен) или „вокизам“ (wokeism). Испрва означавајући потребу за развијањем свести о расној дискриминацији у САД, израз „воук“ је од 2013. и 2014. године, након ерупције протестâ због убистава Афроамериканаца која су починавали бели полицајци, постао слоган у борби против системског расизма, а убрзо и против наводног системског сексизма, хомофобије, итд. Побуну младих подржавали су (а неретко и подстицали) универзитетски професори и стручњаци за нове, типично постмодернистичке дисциплине попут родних и различитих расних студија, што је огроман део

5 Овде је цитиран српски превод његове књиге Сумрак атеизма (The Twilight of Atheism) који је објављен 2022. године.

академске заједнице на Западу окренуло у екстремно левичарском правцу. У тренутку експлозије вокизма, могло се помислити да ће се нови атеисти лако уклопити у овај масовни покрет и искористити енергију младих побуњеника за коначно уништење „репресивне“, „расистичке“, „женомрзачке“ и „хомофобне“ религије. Испоставило се, међутим, да је вокизам препознао нови атеизам као много гори проблем.

Симпатизери Докинса и осталих „коњаника“ чак и данас сматрају да је победу у првом културном рату однео атеизам. Један од њих, по имену Џејми Пол (Jamie Paul), тврди: „Аргументе које су седи теолози с докторским титулама најпажљивије конструисали могао је да, без много труда, обори било који бруцош наоружан тек Окамовом бритвом и елементарним знањем логичких грешака“ (Paul 2021). Реалност је, наравно, далеко од тога, што је било јасно и многим атеистима који нису хтели да се сврстају у редове новог атеизма. Канадски философ Мајкл Руз (Michael Ruse), који је био дарвиниста и атеиста, сматрао је да Докинс и остали „чине медвеђу услугу науци“ те да би сам Докинс на основу књиге *Заблуда о Богу* „пао на испиту из било ког увода у философију или религију“ (Ruse 2014). Заиста, аргументе „седих теолога“ могли су да оборе бруцоши наоружани „знањем логичких грешака“ само онда када су и сами чинили логичку грешку „аргумент страшила“ (strawman argument). Пол је, упркос нетачној процени завршетка првог културног рата, у праву када пише: „Традиционална религија очигледно није нестала, сасвим супротно од тога, али је на интернету – области миленијалаца (а потом и генерације Z) – Бог био мртав“ (Paul 2021). Културне последице маргинализације Бога видљиве су, према атеисти Полу, управо у вокизму као масовном покрету миленијалаца и генерације Z:

> Хтели смо да посечемо религију мачем разума, али, слично неоконзервативцима из Бушове ере којима смо се противили, и ми смо свргнули нашег Садама само да бисмо убрзо видели како из вакуума моћи израња ИСИС. Из неког разлога, нисмо ни помислили да неће бити довољно тек срушити структуру; нешто ново требало је бити изграђено уместо ње. Сами смо себе лагали да није потребно ништа друго. Сами смо себи говорили да духовност није аутентична људска потреба већ лажна зависност коју је у људе усадила религија, као преварант који свесно ствара проблем само да би нам продао решење (Paul 2021).

Данас нови атеисти више не могу да гаје веру у потенцијал науке да замени „празноверје“ религије. Богосијан, који је 2013. године тврдио да ће научно истраживање заменити догматизам религије (Boghossian 2013, 135), признао је десет година касније, у интервјуу за *The Spectator*, да религија може бити замењена само другом религијом (или квазирелигијом).

Отворено кривећи нови атеизам за појаву воук покрета, Богосијан закључује: „Када се отарасимо авраамске традиције или било које традиционалне религије у некој земљи, неки други облик ирационалности постаће замена за оно што је изгубљено“ (“Peter Boghossian: How the Academy Got Woke and Why the New Atheists are to Blame” 2023). Мекграт је, дакле, с правом тврдио да атеизам, који је једнако „догматичан“ као и религија, неће имати савезника у постмодернизму – чији је екстрем управо воук идеологија. Истовремено се показало да је чак и објективност науке, којом су нови атеисти хтели да разоре религију, схваћена као метанаратив који не може бити изнад субјективног доживљаја света, чак ни у случају јасних биолошких чињеница.

Постоје, међутим, оправдани разлози за претпоставку да вокизам није идеологија која је тек попунила духовни вакуум створен од нових атеиста, тј. за претпоставку да је нови атеизам директно произвео вокизам. Критикујући модернистички светоназор „четворице коњаника“, Харт је 2009. године писао:

> Највиши идеал модернизма – његово посебно разумевање личне аутономије – захтева од нас да поверујемо у првобитно одсуство које лежи у темељу све стварности, у плодно ништавило у ком су све ствари могуће, из којег не излази никаква препрека за нашу вољу и пред којим можемо слободно изабрати да будемо што год желимо. Ми верујемо, такорећи, да не постоји суштински критеријум према ком бисмо процењивали наше изборе, а који би стајао изнад неприкосновеног добра слободе избора, па је тако сваки суд, како божански тако и људски, својеврсна сметња за нашу слободу. (...) Најједноставније речено, етос модернизма је – да будем савршено прецизан – нихилизам (Hart 2009, 21).

Уколико имамо на уму то да је Харт неколико година пре успона вокизма указао на нихилизам, апсолутизацију слободе избора и повратак на Протагорину максиму „човек је мера свих ствари“ као суштину новоатеистичке идеологије, његове речи звуче скоро као пророчке. Из истог разлога су још више пророчке речи Преподобног Јустина Ћелијског: „Господо, релативизам у филозофији европског хуманистичког прогреса морао је резултирати релативизмом у етици; а релативизам је отац анархизма и нихилизма“ (Поповић 1953, 48). Богосијаново и Полово признање да су нови атеисти прозивели вокистички „анархизам и нихилизам“ утолико што су „уништењем“ традиционалне религије оставили празан простор за нову квазирелигију, дакле, није довољно прецизно, макар из теолошке перспективе. Нихилизам је био *већ присутан* у сржи новог атеизма, док га је вокизам довео до крајности. С тим у вези, Хартова дијагноза и прогноза још једном се показују као одличне: „Могуће је да нихилизам неизбежно следи након одумирања хришћанства у култури, управо због онога што хришћанство јесте“ (Hart

2009, 229). Хришћанство је, како примећује Харт, вековима било оквир унутар ког је европски човек стварао своју културу. То значи да је хришћанство conditio sine qua non наше цивилизације, па Харт с првом тврди: „Можда је хришћанство бабица нихилизма због тога што људи, када га одбаце, истовремено одбацују све изузев чистог хоризонта неодређене воље“ (Hart 2009, 230). Наравно, Богосијан није спреман да хришћанству призна статус темеља његове сопствене културе и цивилизације и стога његово признање одговорности новог атеизма за појаву вокизма можемо третирати као изговор: нови атеизам је крив због тога што је произвео духовни вакуум, али не и због тога што је произвео вокистичку квазирелигију.

Поред политичких десничара и конзервативно настројених интелектуалаца, нпр. Џордана Питерсона (Jordan Peterson), међу жртвама вокистичке „културе отказивања“ нашли су се и нови атеисти. Заиста, укрстивши копља са воук инквизиторима на интернету и универзитетским кампусима, новоатеистички активисти могли су да на својој кожи осете све облике нетолеранције које су раније приписивали искључиво религији. Иронија се састоји у томе што их нису „отказали“ теолози и конзервативни хришћани већ иста деца коју су раније „избављали“ од хришћанства. Убеђени у апсурдну новоатеистичку идеју о хришћанству као религији белих тлачитеља, следбеници вокизма нису замерили новим атеистима због нетолерантности према хришћанству већ је први сукоб избио због ислама. С обзиром на то да је ислам, у складу с идентитетском политиком вокизма, првенствено схваћен као ознака за расну и разне националне мањине на Западу, нови атеизам је био критикован због тога што је распиривао „антимуслиманска осећања и тако подржао неоконзервативне западне интервенције на Блиском истоку“ (McAnulla, Kettell, Schulzke 2019, 89). У складу с вокистичком догмом DEI (diversity, equity, inclusion – различитост, једнакост, инклузивност), покрет новог атеизма схваћен је као својеврсна јерес: будући претежно састављен од добростојећих белаца, овај покрет није имао никакво право да критикује „расне мањине“ попут ислама.

Чињеница да је у САД атеистички део популације састављен од 68% мушкараца и тек 32% жена (McAnulla, Kettell, Schulzke 2019, 68–69) представљала је још гори проблем. Тумачећи свет искључиво кроз призму идентитетске политике, вокистички аутори оптужили су нове атеисте за мизогинију. Жене, према Аманди Маркот (Amanda Marcotte), не прихватају атеизам због тога што су његова јавна лица мушкарци попут Докинса и Хериса: „То не одвраћа жене просто од атеизма већ дискредитује и саму идеју да су атеисти људи који наступају с позиција рационалности. Како би то било могуће, када се већ придржавају древне, ирационалне традиције третирања жена као да нису у једнакој мери људи као и мушкарци“ (Marcotte 2014)? Наравно, ниједан од поменутих аутора никада није тврдио да су жене нижа бића

од мушкараца. Ироније оваквих оптужби највише су свесни сви религиозни људи које су Докинс и остали подвргнули истој врсти јавног срамоћења у првом културном рату, тако да је већини макар занимљиво посматрати разарање моралзима и сцијентизма нових атеиста у јавној сфери коју су сами конструисали.

Маркот је, нпр. коментарисала Херисове изјаве да га је одгојила самохрана мајка и да има највише поверења у супругу као уредника његових књига следећим речима: „Постављање жена на пиједестал боље је од тога да их третирамо као једнаке“ (Marcotte 2014). Посебно су пак занимљиви коментари Ање Фингер (Anja Finger). Наиме, Херис је у *Крају вере* описао свој доживљај из Прага када је неку девојку спасио од групе силеџија тако што их је запричавао и омогућио јој да побегне. То, по Херису, није био довољно моралан поступак: „Мој етички неуспех се, бар по мом виђењу, састоји у томе што им се нисам истински супротставио, па тако никада нису добили поправну меру од самога света“ (Harris 2004, 201). Фингерова сматра да „мушки спаситељ делује чак и као еманципатор у овој малој драми, док је туга због сопственог неуспеха мушко-центрична“ (Finger 2017, 157). Сличној (комично бесмисленој) критици подвргнула је и Денета због тога што у *Разбијању чаролије* не говори о родним темама. Најпроблематичније је, међутим, било то што он, покушавајући да опстанак религије објасни теоријом еволуције, претпоставља да су жене у процесу сексуалне селекције преферирале мушкарце с религиозним особинама, тј. оне који су „показивали осећај за музику и церемонијалност“ (Dennett 2006, 87). С обзиром на то, Фингерова оптужује Денета за „хетеронормативни и ка репродукцији оријентисан приступ“ сексуалности (Finger 2017, 158). Докинса је пак критиковала због тога што Бога ословљава заменицом мушког рода (Finger 2017, 158).

Свесно и безобзирно извртање значења туђих речи није новина коју је донео вокизам; исто су, како је приметио Квадрио, чинили нови атеисти у првом културном рату (Quadrio 2017, 91–92). Стратегија је у оба случаја иста: противникове тврдње је потребно претворити у примитивну верзију нечега савременог (религија је примитивни облик науке, новоатеистичке идеје су примитивна верзија вокистичке социјалне правде), чиме бива омогућена његова дехуманизација и избацивање из јавне сфере (религиозни људи су безосећајни и злонамерни, нови атеисти су безосећајни и злонамерни). Укратко, као што је нови атеизам намеравао да „откаже“ религију, тако је вокизам „отказао“ нови атеизам. Некадашњим звездама безбожништва нарочито је тешко пало то што су бројни западни универзитети постали упоришта и расадници воук идеологије, што је значило да су чак и просте биолошке чињенице (подела на два пола) могле да изазову озбиљну контроверзу због вређања осећања „маргинализованих група“. Такво укидање слободе говора и мисли било је разлог за Богосијанову оставку на Универзитету

у Портланду, али и за изненађујућу промену става према некадашњим религиозним противницима:

> Ако конзервативна хришћанка верује да је Исус ходао по води – и верује да ово или јесте или није истина за свакога, без обзира на расу и род – те ако поштује разговор и држи се основних правила дијалога, онда је *она ближа мом светоназору* него атеисткиња који верује да раса и род имају улогу у одређивању објективне истине те да њеним противницима не треба бити дозвољено да јавно говоре оно што су, по њеном мишљењу, штетна уверења (Boghossian 2019).

Након суочавања са правом (квази)религиозном нетолерантношћу, нови атеисти суочили су се и са запањујућом чињеницом да са хришћанима деле много више заједничких убеђења него са дехристијанизованом генерацијом коју су сами подигли. Само због тога је могуће схватити због чега је, нпр. Сему Херису много лакше наћи саговорника у конзервативном психологу и латентном хришћанину Јордану Питерсону него у ауторкама попут Маркот и Фингерове. И нови атеисти и традиционални хришћани верују да објективна истина постоји и да је смисао људског живота њена спознаја, мада то не значи да је савез између њих могућ. Из хришћанске перспективе, одбацивање Бога управо значи одбацивање истине, па је, како су приметили Преподобни Јустин и касније Харт, чисто људска потрага за истином унапред осуђена на анархизам и нихилизам. Прогласити безбожног човека крајњим етичким мерилом значи апсолутизовати његове хирове и, по Харту, створити нове богове. Живот се тако претвара у „тржницу вредности“ на којој се нуде бледе копије старих божанстава: „То су купљени богови, богови као украси, па тако и као просте маске којима се један истински бог – човекова воља – истовремено скрива и открива“ (Hart 2009, 24). Стога није потребно детаљно објашњавати због чега ће сваки атеизам, био он стари или нови, на крају неизбежно изродити неки облик вокизма и извршити грозоморну апотеозу несавршеног створења.

Закључак: ера мисије

Да ли хришћани у постхришћанском свету могу себи приуштити одбијање савеза са било ким, чак и са новим атеистима? Иако би, на први поглед, одговор морао бити негативан, пажљивије разматрање *циља* хришћанства у овом и сваком другом добу умногоме компликује читаву ствар. У неким случајевима, нпр. у званичном социјалном учењу Цркве Цариграда насловљеном *За живот света*, тврди се да „хришћани не треба да се плаше стварности културног и социјалног плурализма“ (*For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church* 2021), што је несумњиво тачно.

Политички коректне изјаве, међутим, ретко решавају стварне проблеме појединца и друштва. Шта би, уколико културни и социјални плурализам дефинишемо као циљ делатности Цркве у свету, било обједињујуће начело друштва? Чини се да је то у поменутом документу идеја о људским правима: „Православни хришћани морају схватити да је језик заједничког друштвеног споразума, и то онај који инсистира на неповредивости људског достојанства и слободе, потребан за одржавање и промовисање праведног друштва, а језик људских права недвосмислено има моћ да то постигне“ (*For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church* 2021). Штавише, православни морају да „подрже политику и законе који најбоље промовишу плурализам“ (*For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church* 2021). Упркос дивно сроченом славословљу идеји плурализма, сваки појединац са елементарним познавањем мисиологије уочиће овде важан теолошки недостатак: зар језик Цркве не би требало да буде проповед Јеванђеља, и то не само зато што је идеја о људским правима била заснована на Јеванђељу већ и зато што би макар Црква требало да инсистира на апсолутној јеванђелској љубави која увелико превазилази идеје попут људских права и толеранције? Исти пажљиви појединац могао би оправдано закључити да цариградски документ садржи једну погрешну претпоставку: алтернатива језику правде и плурализма је језик неправде и расизма. Прихватање ове (уистину вокистичке) претпоставке представљало би капитулацију Цркве – богочовечанског организма – пред овосветском, чисто човечанском реалношћу. Уместо тога, Црква треба да инсистира на мисији.

Мисионарска делатност Цркве није тек обраћање појединцима већ и, колико год то „политички некоректно“ звучало присталицама постмодернизма, рад на стварању хришћанске културе. Чињеница да унутар постмодернистичког друштвеног плурализма не постоји трпељивост према метанаративима (али само уколико изузмемо гађење према метанаративима као метанаратив per se) не може условљавати Цркву. Ако су нови атеисти током једне деценије успели да јавну сферу конструишу по свом укусу, не постоји ваљан разлог зашто Црква не би одредила исто као један од циљева своје мисионарске стратегије. Заиста, све осим враћања Бога у јавну сферу било би пристајање на смрт хришћанске цивилизације. Тога су били свесни аутори *Концепције мисионарске делатности Руске Православне Цркве* када су, анализирајући религиозну ситуацију Русâ након вишедеценијске потчињености агресивој атеистичкој власти, констатовали да мисија у нашем добу мора бити усмерена ка (тек формално) хришћанским народима. То су аутори *Концепције* назвали „другом христијанизацијом“ („Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве“ 2012, 11). Стање није боље ни у западним земљама, у којима данас постоји огромна православна дијаспора и у којима се

генерално примећује све веће интересовање за православно хришћанство.[6] Уместо пристајања на плурализам без обједињујућег начела, тј. на апотеозу „субјективне истине“ појединца у вокистичком екстрему постмодернизма, Црква у процесу „друге христијанизације“ Истока и Запада треба да понуди Христа као једину објективну Истину и, наравно, као обједињујуће начело друштава историјски заснованих на хришћанским вредностима.

Истинска рехристијанизација остатака некадашње хришћанске васељене дефинитивно би покренула још један културни рат. Међутим, уколико пажљивије сагледамо историју хришћанства у модерном добу, можемо доћи до закључка да би потенцијални трећи културни рат заправо био наставак истог културног сукоба који је започело просветитељство. Реч је о трвењу између чисто човечанског и богочовечанског концепта културе, тј. између човечанства које себи приписује божански статус и обоженог човечанства у Цркви. Верујући у суштинску потребу човекову за Богом, Црква препознаје све облике деификације човека, укључујући и нови атеизам и вокизам, као бесмислено трагање за смислом унутар створеног света који једини *вечни* смисао може имати у Богу. Преподобни Јустин Ћелијски тврдио је да једина алтернатива вечном животу с Богом јесте смрт, па је, с обзиром на то, свака идеја о „прогресу“ без Бога капитулација пред смрћу. Суштина проповеди Цркве у сваком добу јесте пак Христова победа над смрћу, па зато само у „животу изграђеном на том факту васкрсења Христовог, могућ је прави, истински прогрес“ (Поповић 1953, 41). У данашњој јавној сфери неопходно је представити ову чињеницу не као „метанаратив“ добростојећег и увек расистичког белог човека већ као истински универзалну и, штавише, ослобађајућу истину. Само на тај *мисионарски* начин, сличан начину на који је христијанизована грчко-римска цивилизација, Црква уистину може *ослободити* савременог човека од ропства нихилизму његове обезбожене воље.

6 Више о овоме видети у Голијанин 2024, 258–275.

Литература

Ћирилична

Голијанин, Ведран (2024). *Кад су људи постајали хришћани: Историјски развој хришћанске мисионарске методологије*. Краљево: ЕУО Епархије жичке.

Мекграт, Алистер (2022). *Сумрак атеизма: Успон и пад неверја у модерном свету*. Београд: Biblos Books.

„Концепција мисионарске делатности Руске Православне Цркве“ (2012). У *Мисиологија – уџбеник*. Крагујевац: Каленић, стр. 9–26.

Пено, Здравко (2010). „Смисленост апологетике у светлу отачког богословља и савремене науке,“ у Богољуб Шијаковић (уредник). *Српска теологија данас 2009 (зборник радова првог годишњег симпосиона одржаног на Православном богословском факултету 29–30. маја 2009)*. Београд: Православни богословски факултет, стр. 25–33.

Поповић, Јустин (1953). *Светосавље као философија живота*. Минхен: Библиотека Свечаник.

Латинична

Boghossian, Peter (2013). *A Manual for Creating Atheists*. Durham: Pitchstone Publishing.

Boghossian, Peter (2019). “Welcome to Culture War 2.0: The Great Realignment.” *The American Mind: A Publication of the Claremont Institute* (August 11 2019). https://americanmind.org/salvo/welcome-to-culture-war-2-0/

“Peter Boghossian: How the Academy Got Woke and Why the New Atheists are to Blame” (2023). *The Spectator* (April 25 2023). https://www.youtube.com/watch?v=7Y6D-VpTqcqI

Dawkins, Richard (2006). *The God Delusion*. London, Toronto, Sydney, Auckland, Johannesburg: Bantam Press.

Dennett, Daniel (2006). *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. New York: Penguin Books.

Finger, Anja (2017). “Four Horsemen (and a Horsewoman): What Gender is New Atheism,” in Christopher R. Cotter, Philip Andrew Quadrio, Jonathan Tuckett (editors). *New Atheism: Critical Perspectives and Contemporary Debates*. New York: Springer, pp. 155–170.

For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church (2021). *Greek Orthodox Archdiocese of America* (6 April 2021). https://www.goarch.org/-/life-of-the-world-thurs

Habermas, Jürgen (1974). “The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964).” *New German Critique*, No. 3 (Autumn 1974): 49–55.

Harris, Sam (2004). *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. New York, London: W. W. Norton & Company.

Hart, David Bentley (2009). *Atheist Delusions: The Christian Revolution and its Fashionable Enemies*. New Haven, London: Yale University Press.

Ingersoll, Robert G. (1879). “The Gods,” in Robert G. Ingersoll, *The Gods and Other Lectures*. Washington, D. C.: C. P. Farrell, Publisher, pp. 7–90.

Lee, Lois (2017). “Vehicles of New Atheism: The Atheist Bus Campaign, Non-religious Representations and Material Culture,” in Christopher R. Cotter, Philip Andrew

Quadrio, Jonathan Tuckett (editors). *New Atheism: Critical Perspectives and Contemporary Debates*. New York: Springer, pp. 69–86.

Marcotte, Amanda (2014). "Atheism's Shocking Woman Problem: What's Behind the Misogyny of Richard Dawkins and Sam Harris?" *Salon* (Ocotober 3, 2014). https://www.salon.com/2014/10/03/new_atheisms_troubling_misogyny_the_pompous_sexism_of_richard_dawkins_and_sam_harris_partner/

McAnulla, Stuart; Kettell, Steven; Schulzke, Marcus (2019). *The Politics of New Atheism*. London, New York: Routledge.

Oppy, Graham (2017). "Whither *New* Atheism?" in Christopher R. Cotter, Philip Andrew Quadrio, Jonathan Tuckett (editors). *New Atheism: Critical Perspectives and Contemporary Debates*. New York: Springer, pp. 15–31.

Paul, Jamie (2021). "Did New Atheism Enable Wokeness?" *American Dreaming* (February 26 2021). https://americandreaming.substack.com/p/did-new-atheism-enable-wokeness

Ruse, Michael (2014). "Why I Think the New Atheists are a Bloody Disaster." *Beliefnet* (January 9 2014). https://www.beliefnet.com/columnists/scienceandthesacred/2009/08/why-i-think-the-new-atheists-are-a-bloody-disaster.html

Quadrio, Philip Andrew (2017). "Collateral Damage," in Christopher R. Cotter, Philip Andrew Quadrio, Jonathan Tuckett (editors). *New Atheism: Critical Perspectives and Contemporary Debates*. New York: Springer, pp. 87–116.